

ALEKSANDRA JĘDRZEJSKA

ajedrzejska@wp.pl

ALICJA ZEMANEK <https://orcid.org/0000-0002-3335-0723>

Muzeum Ogródu Botanicznego, Instytut Botaniki, Wydział Biologii, Uniwersytet Jagielloński
alicja.zemanek@uj.edu.pl

Motywy roślinne w architekturze sakralnej gminy Kielczygłów i okolic (województwo łódzkie) – wybrane obiekty

ABSTRACT

Floral motifs in sacral architecture of Kielczygłów Community and surroundings (Łódź Voivodeship) – selected objects

Interdisciplinary studies on the role of plants in culture are rare, that is why a rich plant ornamentation of the churches in Poland is little known. This article presents the first documentation of the plant ornaments in nine Roman Catholic churches of Kielczygłów Community and surroundings in Łódź Voivodeship, which were built from the 16th into the 20th centuries. The first stage of work was to take 385 photographs, then to organize a basis with 505 records, one record containing one plant ornament. As a result of botanical analysis 39 taxa were determined, including 17 species, 18 genera, and 4 families. Some of the plant motifs could not be identified because of strong stylization. The most frequent taxa were the old useful plants popular in sacral art, originating in southern or south-eastern regions of Europe and in West Asia: bear's-breech (*Acanthus* sp¹.), rose (*Rosa* sp.), Madonna lily (*Lilium candidum* L.), and grape-vine (*Vitis vinifera* L.). Some ornaments present the plants occurring in wild in Poland or as field and meadow weeds, e.g. bellflower (*Campanula* sp.) or poppy (*Papaver* sp.). The greatest number of ornaments was identified in the neo-Gothic St. Casimir Church in Osjaków. Captivating in their colors and diversity of shapes, the plant ornaments serve not only decorative functions, but symbolic ones as well. This article hopes to contribute, at least to a small extent, to the reflection on the presence of plants in our culture and to

¹ Jeśli roślina jest oznaczona tylko do rodzaju, zamieszczono skrót „sp.” (np. *Acanthus* sp.), a jeśli do gatunku, to po pełnej łacińskiej nazwie gatunkowej podano skrót nazwiska autora, który opisał roślinę, np. (*Lilium candidum* L.), gdzie L. to Linneusz.

raise the awareness of how important it is to protect local species that perish irretrievably due to anthropogenic activity.

Keywords: churches, plant ornaments, Christian and folk plant symbols, natural history basis of cultural heritage

Słowa kluczowe: kościoły, ornamenty roślinne, symbolika roślinna chrześcijańska i ludowa, przyrodnicze podstawy dziedzictwa kulturowego

Rośliny, użytkowane wszechstronnie przez człowieka, odgrywały zawsze dużą rolę w kulturze materialnej i duchowej, zarówno sakralnej, jak i świeckiej. Symbolem piękna i doskonałości są po dziś dzień kwiaty używane m.in. do dekoracji kościołów i domów. Wiele ornamentów roślinnych spotyka się w architekturze świątyń, zwłaszcza tych zbudowanych w ubiegłych epokach. Znaczenie roślin w kulturze jest badane od dawna, przy czym interdyscyplinarne poszukiwania na pograniczu botaniki i sztuki nie są częste szczególnie w Polsce². Wyniki zawsze są obarczone pewną dozą niepewności wynikającej z oznaczania gatunków na podstawie ich obrazów, rzeźb lub innych przedstawień. Dlatego do uzyskanych rezultatów trzeba podchodzić krytycznie. Inspiracją do podjęcia interdyscyplinarnych badań na pograniczu botaniki i sztuki był udział Muzeum Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w projekcie „Plants and Culture: Seeds of the Cultural Heritage of Europe” zakończonym wystawą w 2008 roku oraz publikacją³. Okazało się wówczas, jak niewiele jest danych z Polski. Dlatego podjęto inicjatywę wykonania cyklu prac poświęconych ornamentyce roślinnej w budownictwie sakralnym i świeckim⁴.

Artykuł ten zawiera wyniki inwentaryzacji motywów roślinnych w kościołach gminy Kiełczygłów i okolic w województwie łódzkim. Ponieważ jest to pierwsze opracowanie na tym obszarze, chodziło o stwierdzenie, w jakich obiektach występują przedstawienia roślin, czy istnieje możliwość ich botanicznego oznaczenia, a jeśli tak – czy były one wzorowane na miejscowej florze, czy raczej na dawnych roślinach sakralnych pochodzących głównie z południowych regionów Europy. W opracowaniu nie porusza się zagadnień z historii sztuki – reprezentuje ono przyrodnicze spojrzenie na zdobnictwo

² Przykłady publikacji: W. Szafer, J. Szaferowa, *Kwiaty w naturze i sztuce*, Warszawa 1958; *Obraz i przyroda. Image and Nature*, red. M.U. Mazurczak, Lublin 2005; H. Galera, *Klasycystyczne motywy roślinne w dekoracjach Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Wiadomości Botaniczne” 2007, vol. 51, nr 1–2, s. 15–26; *Drawn after Nature: The complete botanical watercolours of the 16th-century Libri Picturati*, red. J. de Koning, G. van Uffelen, A. Zemanek, B. Zemanek, Zeist, The Netherlands 2008; *Przyroda – nauka – kultura II. W poszukiwaniu jedności nauki i sztuki*, red. A. Zemanek, B. Zemanek, Kraków 2008; H.P. Kulesza, *Szata roślinna w krajobrazach malarstwa niderlandzkiego XV wieku. Identyfikacja botaniczna roślin na wybranych obrazach*, Lublin 2011; M. Michniewska, *Rośliny w małopolskim gotyckim malarstwie tablicowym 1420–1540*, Kraków 2014.

³ *Plants and culture: seeds of the cultural heritage of Europe*, red. J.-P. Morel, A.M. Mercuri, Bari 2009.

⁴ P. Będkowska, A. Zemanek, *Ornamenty roślinne w architekturze sakralnej Krakowa (XIX–XX wieku, wybrane obiekty)*, „Opuscula Musealia” 2016, z. 24, s. 93–106; A. Kaczmarska, A. Zemanek, *Motywy roślinne w kościołach i cerkwiach miasta i gminy Zagórz (Województwo Podkarpackie)*, „Roczniki Bieszczadzkie” 2019, t. 27, s. 267–292.

artystyczne. Malarze i rzeźbiarze zaangażowani w wykonanie zdobień kościołów to często twórcy mało znani lub anonimowi, dlatego zamieszczono lata życia jedynie wybranych artystów, których biografie są opracowane.

Z zagadnień humanistycznych oprócz ogólnych opisów świątyń przytoczono jedynie przykłady symboliki roślin funkcjonującej od dawna w kulturze.

Obszar poszukiwań i wiek obiektów sakralnych

Badania prowadzono w dziewięciu kościołach rzymskokatolickich na terenie wiejskiej gminy Kiełczygłów zajmującej obszar 90 km², w południowej części województwa łódzkiego, w powiecie pajęczańskim (mapa 1). Kościoły pochodzą z różnych epok: z XVI wieku (1), XVIII wieku (1), XIX wieku (2), XX wieku (4) oraz XXI wieku (1).

Metodyka badań

Prace badawcze składały się z trzech etapów:

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej

Wykonano 385 fotografii przedstawiających ornamenty roślinne oraz ich detale wewnątrz kościołów. Wzięto pod uwagę m.in.: płaskorzeźby, rzeźby, freski, polichromie, witraże, obrazy oraz elementy metaloplastyki, na przykład kraty czy okucia drzwi.

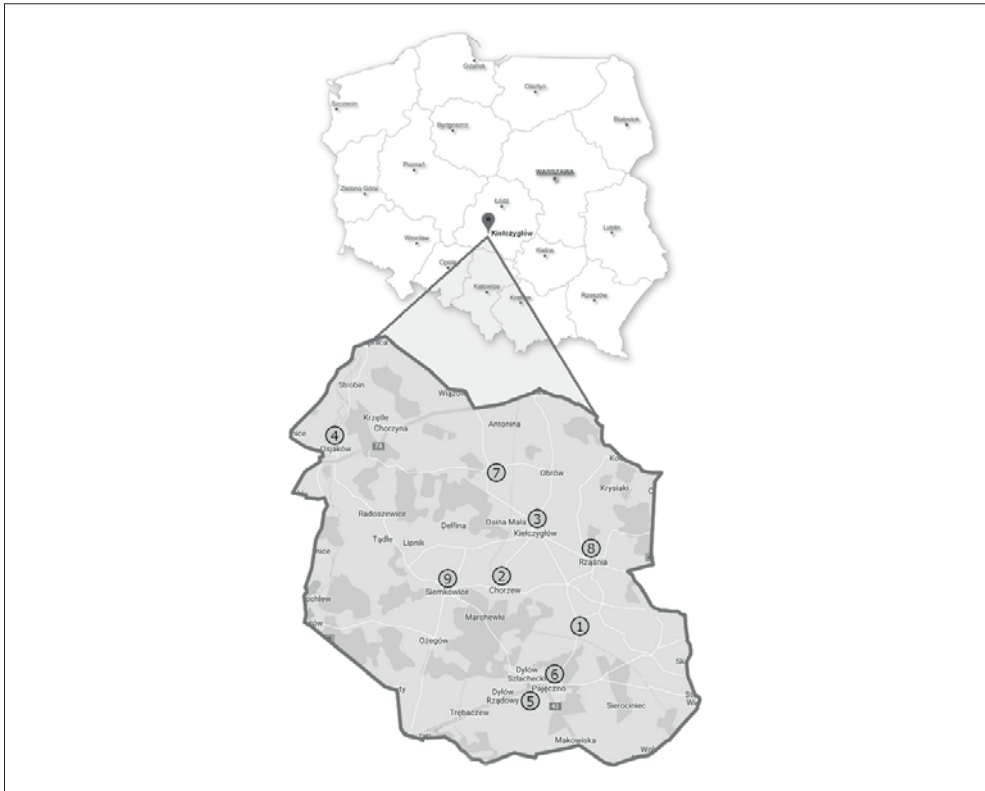
2. Sporządzenie bazy danych

Utworzono roboczą bazę danych w programie Excel, zawierającą 505 rekordów (rekord to jeden wiersz w tabeli), z których każdy odnosił się do jednego ornamentu. Nie liczone powtórzenia poszczególnych ornamentów. Każdy rekord (wiersz tabeli) zawierał następujące rubryki: nazwa kościoła, rok powstania, styl architektoniczny, miejscowość, numer zdjęcia, nazwa łacińska taksonu⁵, nazwa polska, rodzina, kolor ornamentu, pokrój (np. drzewo, krzew i in.) albo organ roślinny (np. kwiat, liść), typ ornamentu (np. obraz, rzeźba), miejsce w kościele (określenie ogólne, np. nawa główna, prezbiterium), bezpośrednie ułożenie (np. ołtarz główny, brama), symbolika chrześcijańska, symbolika ludowa, uwagi.

3. Identyfikacja taksonów roślinnych

Nielatwym etapem była botaniczna identyfikacja przedstawień florystycznych do gatunku, a jeśli nie było to możliwe – do rodzaju lub rodziny. Należy podkreślić, że oznaczenia są mniej lub bardziej prawdopodobne, co wynika ze stylizacji, a także z faktu, że najczęściej przedstawiano tylko niektóre organy roślinne, czasem więc nie można było

⁵ Takson to gatunek lub inna jednostka systematyczna, taka jak rodzaj, rodzina czy odmiana.

Mapa 1. Rozmieszczenie badanych obiektów sakralnych⁶

Map 1. Distribution of sacral objects studied

Legenda / Legend

1. Biała Szlachecka – Kościół pw. św. Jana Chrzciciela / *Church of Saint John the Baptist in Biała Szlachecka*
2. Chorzew – Kościół pw. Miłosierdzia Bożego / *Church of the Divine Mercy in Chorzew*
3. Kielczygłów – Kościół pw. św. Antoniego Padewskiego / *Church of Saint Anthony of Padua in Kielczygłów*
4. Osjaków – Kościół pw. św. Kazimierza Królewicza / *Church of Saint Casimir the Prince in Osjaków*
5. Pajęczno – Kościół pw. Narodzenia Pańskiego / *Church of the Nativity in Pajęczno*
6. Pajęczno – Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny / *Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Pajęczno*
7. Pierzyny Małe – Kościół pw. NMP Królowej Polski / *Church of the Blessed Virgin Mary Queen of Poland in Pierzyny Małe*
8. Rządźnia – Kościół pw. św. Rocha / *Church of Saint Roch in Rządźnia*
9. Siemkowice – Kościół pw. św. Marcina / *Church of Saint Martin in Siemkowice*

⁶ Vide <https://pixers.pl/fototapety/wektorowa-mapa-polski-z-województw-53934896> [dostęp: 22.04.2018], <https://www.google.pl/maps/> [dostęp: 22.04.2018].

Badane kościoły wraz z ogólną charakterystyką ornamentów roślinnych

Zestawienie taksonów oznaczonych w poszczególnych obiektach sakralnych znajduje się w tabeli 1.

Tabela 1. Wyniki analizy botanicznej ornamentyki badanych kościołów – zidentyfikowane taksony (gatunki, rodzaje i rodziny) roślin

Table 1. Results of botanical analysis of the ornamentation of the churches investigated – plant taxa (species, genera and families) identified

Taksony/Taxa		Kościoły/Churches									Suma/ Sum
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Gatunki/Species	Bluszcz pospolity (<i>Hedera helix</i> L.)	–	–	x	x	–	x	–	x	–	4
	Dziewięsił bezłodygowy (<i>Carlina acaulis</i> L.)	x	–	–	–	–	–	–	–	–	1
	Kosaciec żółty (<i>Iris pseudacorus</i> L.)	–	–	–	x	–	–	x	–	x	3
	Lilia biała (<i>Lilium candidum</i> L.)	x	–	x	x	–	x	x	x	x	7
	Miechunka rozdęta (<i>Physalis alkekengi</i> L.)	–	–	–	–	–	–	x	–	–	1
	Oliwka europejska (<i>Olea europaea</i> L.)	–	–	x	–	x	–	–	–	–	2
	Pigwa pospolita (<i>Cydonia oblonga</i> Mill.)	–	–	–	–	–	–	–	x	–	1
	Pinia (<i>Pinus pinea</i> L.)	–	–	–	–	–	–	–	x	–	1
	Powój polny (<i>Convolvulus arvensis</i> L.)	–	–	–	–	–	–	x	–	–	1
	Rumianek pospolity (<i>Chamomilla recutita</i> L.)	–	–	–	–	–	–	x	–	–	1
	Słonecznik zwyczajny (<i>Helianthus annuus</i> L.)	–	–	–	x	–	–	–	–	–	1
	Stokrotka pospolita (<i>Bellis perennis</i> L.)	–	–	–	–	–	–	–	x	–	1
	Topola czarna w odmianie włoskiej (<i>Populus nigra</i> L. „Italica”)	–	–	–	–	–	–	–	–	x	1
	Wawrzyn szlachetny (<i>Laurus nobilis</i> L.)	x	–	–	x	–	–	–	x	x	4
	Winorośl właściwa (<i>Vitis vinifera</i> L.)	x	–	x	x	–	x	x	–	x	6
	Zawilec gajowy (<i>Anemone nemorosa</i> L.)	–	–	–	–	–	–	–	–	x	1
Złocień właściwy (<i>Leucanthemum vulgare</i> Lam.)	–	–	–	–	–	–	x	–	–	1	

Taksony/Taxa		Kościoły/Churches									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	Suma/ Sum
Rodzaje/Genera	Akant (<i>Acanthus</i> sp.)	x	–	x	x	x	x	x	x	x	8
	Aloes (<i>Aloe</i> sp.)	–	–	–	–	–	x	–	x	–	2
	Chaber (<i>Centaurea</i> sp.)	x	–	–	–	–	–	–	–	–	1
	Dąb (<i>Quercus</i> sp.)	–	–	–	–	–	–	–	x	–	1
	Dzwonek (<i>Campanula</i> sp.)	x	–	x	x	–	–	x	–	–	4
	Fiołek (<i>Viola</i> sp.)	–	–	–	–	–	–	–	–	x	1
	Jabłoń (<i>Malus</i> sp.)	–	–	–	–	–	–	–	–	x	1
	Jęczmień (<i>Hordeum</i> sp.)	–	–	–	–	–	–	–	–	x	1
	Lilia (<i>Lilium</i> sp.)	–	x	–	–	–	–	–	–	–	1
	Mak (<i>Papaver</i> sp.)	–	–	–	–	–	–	x	–	–	1
	Narcyz (<i>Narcissus</i> sp.)	–	–	–	–	–	x	–	–	–	1
	Pałka (<i>Typha</i> sp.)	–	–	–	–	–	–	x	x	–	2
	Piwonia (<i>Paeonia</i> sp.)	–	–	–	–	–	x	–	–	–	1
	Pszenica (<i>Triticum</i> sp.)	–	–	x	–	–	x	x	–	–	3
	Róża (<i>Rosa</i> sp.)	x	–	x	x	x	x	x	x	x	8
	Sosna (<i>Pinus</i> sp.)	–	–	–	–	–	–	–	x	–	1
Tamaryszek (<i>Tamarix</i> sp.)	–	–	–	–	x	–	–	–	–	1	
Tulipan (<i>Tulipa</i> sp.)	x	–	x	–	–	x	–	x	x	5	
Rodziny/Families	Astrowate (<i>Asteraceae</i>)	–	–	–	x	–	–	x	x	–	3
	Palmy (<i>Arecaceae</i>)	x	–	x	x	–	x	–	x	x	6
	Paprotkowate (<i>Polypodiaceae</i>)	x	–	–	–	–	–	–	–	–	1
	Trawy (<i>Poaceae</i>)	–	–	–	–	x	–	x	–	–	2

Objaśnienia / Explanations

1. Biała Szlachecka – Kościół pw. św. Jana Chrzciciela / *Church of Saint John the Baptist in Biała Szlachecka*
2. Chorzew – Kościół pw. Miłosierdzia Bożego / *Church of the Divine Mercy in Chorzew*
3. Kielczygłów – Kościół pw. św. Antoniego Padewskiego / *Church of Saint Anthony of Padua in Kielczygłów*
4. Osjaków – Kościół pw. św. Kazimierza Królewicza / *Church of Saint Casimir the Prince in Osjaków*
5. Pajęczno – Kościół pw. Narodzenia Pańskiego / *Church of the Nativity in Pajęczno*
6. Pajęczno – Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny / *Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Pajęczno*
7. Pierzyny Małe – Kościół pw. NMP Królowej Polski / *Church of the Blessed Virgin Mary Queen of Poland in Pierzyny Małe*
8. Rząśnia – Kościół pw. św. Rocha / *Church of Saint Roch in Rząśnia*
9. Siemkowice – Kościół pw. św. Marcina / *Church of Saint Martin in Siemkowice*

1. Biała Szlachecka – Kościół pw. św. Jana Chrzciciela, Biała Szlachecka 28

Kościół z drewna modrzewiowego pw. św. Jana Chrzciciela, zbudowany w 1584 roku w Woli Czyzewskiej, ufundowany przez Jana Grzymałę Wolskiego⁷, został przeniesiony w latach 1980–1981 do Białej Szlacheckiej z powodu działalności Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów⁸. W bogatych zdobieniach roślinnych (77 ornamentów) zidentyfikowano 11 taksonów, w tym 4 gatunki, 5 rodzajów i 2 rodziny. 15 motywów uznano za nieoznaczalne. Trójosiowy ołtarz główny pochodzący z I połowy XVII wieku zawiera ozdobne uszaki ze stylizowanych liści akantu (*Acanthus* sp.). Roślina ta – mająca w naturze silnie podzielone, kolczaste liście – symbolizuje cierpienie, zwłaszcza Jezusa⁹. Obraz w ołtarzu głównym przedstawiającym Matkę Bożą z Dzieciątkiem jest otoczony ramą udekorowaną motywem zdobniczym w kształcie kwiatów dzwonka (*Campanula* sp.), a pilastry otoczone rzeźbionymi liśćmi i owocami winorośli właściwej (*Vitis vinifera* L.) oraz liśćmi akantu. Winorośl, której znaczenie w kulturze sakralnej zostanie przedstawione w dalszej części tekstu, wraz z kłosaми zboża oznaczającego chleb – odgrywają ważną rolę w symbolice mszy świętej¹⁰. Chrzcielnicę typu kielichowego ozdobiono spływami wolutowymi z liści stylizowanego akantu. Pochodzącą z I połowy XVIII wieku ambonę – ufundowaną przez Krystynę Siemieńską, wdowę po sędzim sieradzkim – przybrano wieloma zdobieniami florystycznymi, m.in. akantem i wawrzynem szlachetnym (*Laurus nobilis* L.). Mensę z I połowy XVIII wieku pod ołtarzem bocznym pw. św. Antoniego ozdobiono kwiatami w wazonach – m.in. chabra (*Centaurea* sp.), róży (*Rosa* sp.)

⁷ Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych. *Przewodnik turystyczny*, Łódź 2014, s. 39.

⁸ <http://www.kultura.lodz.pl/poi/2268> [dostęp: 25.04.2018].

⁹ S. Kobielius, *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Kraków 2006, s. 23–24.

¹⁰ *Ibidem*, s. 221–225, 103–105 (jęczmień).

▲ II. 1. Wzór kwiatowy opleciony wieńcem z wawrzynu szlachetnego (*Laurus nobilis* L.) – polichromia w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Białej Szlacheckiej. Fot. A. Jędrzejka

◀ II. 2. Św. Antoni z lilią białą (*Lilium candidum* L.) – witraż w kościele pw. św. Antoniego Padewskiego w Kiełczygłowie. Fot. A. Jędrzejka

i tulipana (*Tulipa* sp.). Na ścianach kościoła zachowały się namalowane owoce winorośli i wzory kwiatowe oplecione wieńcami z wawrzynu szlachetnego (il. 1).

2. Chorzew – Kościół pw. Miłosierdzia Bożego, Chorzew 14

Kościół zbudowano w latach 1981–1983, w stylu sztuki współczesnej, w miejscu dawnego dworu, o czym świadczą fundamenty zabudowań dworskich pozostałe na terenie parafialnym. W 2010 roku obiekt zaczął pełnić funkcję kościoła parafialnego¹¹. „Flora” świątyni jest bardzo skromna – znaleziono jedynie pięć ornamentów, w tym jeden rodzaj na witrażach – lilię (*Lilium* sp.) oraz jeden motyw nieoznaczalny. Oryginalną formę – prawdopodobnie krzewu gorejącego – ma tabernakulum.

3. Kielczyglów – Kościół pw. św. Antoniego Padewskiego, ul. ks. Józefa Jansona 14

Świątynię wzniesiono w latach 1948–1957 według projektu Stanisława Pospieszalskiego. Posiada 43 ornamenty botaniczne, wśród których oznaczono 10 taksonów, w tym 4 gatunki, 5 rodzajów i 1 rodzinę, ponadto 17 określono jako nieoznaczalne. W kościele znajdują się polichromie przedstawiające głównie sceny z życia św. Antoniego oraz stacje drogi krzyżowej. Dekoracje tych malowideł zawierają m.in. bluszcz pospolity (*Hedera helix* L.), liście akantu i palmę (*Arecaceae*). Rośliny towarzyszą też niektórym świętym wyobrażonym na witrażach: św. Antoniemu – lilia biała (*Lilium candidum* L.) (il. 2), a bł. Karolinie Kózkównie – lilia biała i róża. W symbolice chrześcijańskiej piękne, pachnące kwiaty lilii białej oznaczają doskonałość i czystość duchową Matki Bożej i świętych. Kwiaty róży symbolizują miłość i doskonałość Chrystusa i Marii, kolce zaś – cierpienie¹². Organy wykonane w 1888 roku we Wrocławiu¹³ udekorowano malowanymi liśćmi oraz kwitnącym krzewem różanym. Na sklepieniu przed prezbiterium rozciąga się pas polichromii z uproszczonymi ornamentami, spośród których udało się zidentyfikować jedynie dzwonek (*Campanula* sp.) i tulipan. Połączane tabernakulum udekorowano kompozycją z pędów, liści i owoców winorośli właściwej, wpisaną w koło. W świątyni znajduje się obraz przedstawiający św. Antoniego z lilią białą, namalowany w 1933 roku. Zakrystię ozdobiono trzema witrażami – na jednym z nich wyobrażono zboże (*Poaceae*) i winorośl.

4. Osjaków – Kościół pw. św. Kazimierza Królewicza, ul. Rynek 10

Z malowniczym Osjakowem była związana rodzina Różewiczów – Tadeusz Różewicz w swoich utworach wspominał wakacje spędzane w rodzinnych stronach nad Wartą¹⁴. Nad tą rzeką usytuowano potężny kościół pw. św. Kazimierza Królewicza, wybudowany

¹¹ Vide <http://chorzew.parafialnastrona.pl/> [dostęp: 19.04.2018].

¹² S. Kobiela, *op. cit.*, s. 121–124, 185–189.

¹³ Vide <http://www.kielczyglow.pl/art,145,historia-kielczyglowa&kalendaryz=2015-04.html> [dostęp: 10.04.2018].

¹⁴ J. Petrowicz, *Osjaków i okolice w literaturze* [w:] *Monografia gminy Osjaków*, red. J. Książek, Wieluń 2013, s. 705.

w latach 1909–1914¹⁵ w stylu neogotyckim. Posiada on strzeliste wieże i liczne okna ozdobione witrażami. Świątynia ta jest najbogatsza „florystycznie” spośród badanych obiektów – ozdabia ją bowiem 108 ornamentów, wśród których zidentyfikowano 11 taksonów, w tym 6 gatunków, 3 rodzaje, 2 rodziny, a 26 uznano za nieoznaczalne. W kościele znajduje się figura św. Józefa z lilią białą. Trzy ołtarze nawiązują swoją formą do gotyckich poliptyków. Na uwagę zasługuje bogato złożony tryptyk w prezbiterium z licznymi motywami botanicznymi. Umieszczono tam figurę Chrystusa, którego szatę ozdobiono wzorami ze stylizowanych liści akantu. W ołtarzach bocznych znajdują się figury świętych, wśród nich św. Antoniego, św. Kazimierza i św. Stanisława Kostki z kwiatami lilii białej. Tabernakulum z 1750 roku udekorowano owocami i liśćmi winorośli właściwej. W tle fresku namalowanego w prezbiterium, przedstawiającego ostatnią wieczerzę, ukazano palmę (*Arecaceae*). W scenie modlitwy Chrystusa w Ogrójcu natomiast wyobrazono drzewa oliwne, czyli oliwki europejskie (*Olea europaea* L.). Oryginalną posadzkę udekorowano motywami wijących się ulistnionych pędów winorośli (il. 3). Zwracające uwagę kolorystyką oraz bogactwem kształtów rozliczne ornamenty florystyczne pełnią – podobnie jak w innych budynkach sakralnych – funkcje dekoracyjne i symboliczne.

5. Pajęczno – Kościół pw. Narodzenia Pańskiego, ul. Ogrodowa 91

Kościół wybudowany w 2000 roku w stylu sztuki współczesnej ma stosunkowo ubogą ornamentykę roślinną: 13 motywów, w których wyróżniono 5 taksonów, w tym 1 gatunek, 3 rodzaje, 1 rodzinę oraz 6 nieoznaczalnych. W nawie bocznej po prawej stronie znajduje się kaplica Błogosławionych Dzieci Fatimskich, w której mieści się tabernakulum ozdobione mozaiką z gałązkami oliwki europejskiej (il. 4). Ściany prezbiterium udekorowano realistycznymi freskami przedstawiającymi sceny Narodzenia Pańskiego z obrazami przyrody Izraela. Po prawej stronie ukazano pasterzy pod drzewem tamariszka (*Tamarix* sp.) – niektórzy trzymają gałązki oliwne. Nad prezbiterium widnieje napis „Gloria in Excelsis Deo” otoczony wieńcem akantowym.

6. Pajęczno – Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, pl. Dworcowy 2

Król Władysław Jagiełło w 1401 roku wydał dekret, na mocy którego ustanowił miasto i parafię w Pajęcznie. W 1748 roku rozpoczęto budowę obecnego kościoła w stylu barokowym. Z dokumentów wynika, że ks. Franciszek Dziurkiewicz – ówczesny proboszcz parafii – pokrył koszty budowy. Fundatorem jednego z ołtarzy był Paweł Karśnicki, dziedzic z Ożegowa, chorąży ostrzeszowski¹⁶. Kościół należy do „bogatych” florystycznie: ma 57 motywów, wśród których zidentyfikowano 11 taksonów, w tym 3 gatunki, 7 rodzajów, 1 rodzinę oraz 27 motywów nieoznaczalnych. Ołtarze wykonał krakowski rzeźbiarz Szymon Jackiewicz. W ołtarzu głównym umieszczono łaskami słynący obraz Matki Bożej Pajęczańskiej – Najświętszej Marii Panny z Dzieciątkiem (il. 5). Znajduje się on w kościele od czasów średniowiecza, ale jego pochodzenie nie jest do końca

¹⁵ E. Bąbka-Horbacz, *Zabytki na terenie gminy Osjaków* [w:] *Monografia gminy Osjaków...*, s. 728.

¹⁶ W. Właźlak, *Dzieje kościelne Pajęczna*, Pajęczno 2005, s. 111.

▲ **II. 3.** Tabernakulum ozdobione mozaiką z gałązkami oliwki europejskiej (*Olea europaea* L.) w kościele pw. Narodzenia Pańskiego w Pajęcznie. Fot. A. Jędrzejka

◀ **II. 4.** Winorośl właściwa (*Vitis vinifera* L.) – ornament na posadzce w kościele pw. św. Kazimierza Królewicza w Osjakowie. Fot. A. Jędrzejka

◀ **II. 5.** Matka Boża Pajęczańska – średniowieczny obraz Najświętszej Marii Panny, ze srebrną barokową suknią bogato zdobioną stylizowanymi kwiatami, m.in. narcyza (*Narcissus* sp.), piwonii (*Paeonia* sp.), tulipana (*Tulipa* sp.) oraz roślin z rodziny astrowatych (*Asteraceae*) – kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Pajęcznie. Fot. A. Jędrzejka

Il. 6. Powój polny (*Convolvulus arvensis* L.) – witraż w kościele pw. NMP Królowej Polski w Pierzynch Małych.
Fot. A. Jędrzejska

znane¹⁷. Namalowany na desce lipowej, jest często ozdabiany srebrną suknią ufundowaną przez wieluńskiego chorążego Andrzeja Radoszewskiego. Barokową suknię udekorowano bogatymi zdobieniami florystycznymi, wśród których można wyróżnić stylizowane kwiaty narcyza (*Narcissus* sp.), piwonii (*Paeonia* sp.), tulipana oraz m.in. rośliny z rodziny astrowatych (*Asteraceae* sp.). Powyższe trzy rodzaje – z gatunkami pochodzącymi z południowej i wschodniej Europy oraz zachodniej Azji – są od dawna uprawiane w naszych ogrodach. W chrześcijaństwie narcyz oznacza odrodzenie i triumf boskości Chrystusa, piwonia symbolizuje zarówno Jezusa, jak i jego Matkę, zwaną „różą bez kolców”¹⁸. Ołtarz główny z 1753 roku i ołtarze boczne zawierają ornamenty w kształcie liści akantu. Dziewiętnastowieczny ołtarz boczny przedstawia św. Józefa z lilią białą. W kaplicy św. Leonarda znajduje się fresk ukazujący chrzest Jezusa w Jordanie w otoczeniu roślinności. Okna ozdobiono witrażami, na jednym z nich widoczne są kwiaty róży i liście aloesu (*Aloë* sp.). Na bocznej ścianie kościoła znajduje się polichromia wyobrażająca Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny, a pod jej stopami – parę małych aniołów trzymających pędy lilii białej.

7. Pierzyny Małe – Kościół pw. NMP Królowej Polski, Pierzyny Małe 12a

W latach 1985–1988 wybudowano kościół w Pierzynch Małych. Zawiera on przedstawienia 21 motywów florystycznych, wśród których wyróżniono 15 taksonów, w tym 7 gatunków, 6 rodzajów, 2 rodziny, 3 uznano za nieoznaczalne. Najwięcej roślin wyobrażono na witrażach zdobiących okna. Są to głównie gatunki roślin dziko rosnących lub uprawianych w Polsce, takich jak: dzwonek, mak (*Papaver* sp.), miechunka rozdęta (*Physalis alkekengi* L.), powój polny (*Convolvulus arvensis* (L.) Rauschert) (il. 6), róża,

¹⁷ P. Kozera, *Laskami słynący obraz Matki Bożej w Pajęcznie*, Częstochowa 1989, s. 13–17.

¹⁸ S. Kobieliński, *op. cit.*, s. 144, 177.

rumianek pospolity (*Chamomilla recutita* L.), tulipan, złocien właściwy (*Leucanthemum vulgare* Lam.), w tym rośliny bagienne: kosaciec żółty (*Iris pseudacorus* L.) i pałka (*Typha* sp.). Inspiracją do powstania tych florystycznych kompozycji była Kaplica Wieczystej Adoracji w Krakowie-Łagiewnikach udekorowana podobnymi witrażami. W prezbiterium znajdują się dwa duże obrazy, których ramy zawierają stylizowane liście akantu. Tabernakulum ozdobiono motywami kłosów zboża i owoców winorośli właściwej.

8. Rzaśnia – Kościół pw. św. Rocha, ul. Kościuszki 18

W latach 1862–1866 zbudowano w Rzaśni kościół pw. św. Rocha¹⁹ w stylu barokowym, ufundowany w dużej mierze przez rodzinę Płaczkowskich z Warszawy²⁰. Obiekt posiada 91 ornamentów roślinnych. Zidentyfikowano 15 taksonów, w tym 6 gatunków, 7 rodzajów, 2 rodziny, a 32 motywy uznano za nieoznaczalne. Ołtarz główny – zaprojektowany przez rzeźbiarza Faustyna Cenglera (1828–1886)²¹ – został wykonany przez Aleksandra Sochatzkiego. Umieszczone tam tabernakulum z 1866 roku ozdobiono motywami kwiatów stokrotki pospolitej (*Bellis perennis* L.) i liści akantu. W nawach bocznych znajduje się kilka ołtarzy pochodzących prawdopodobnie z XVII wieku, spośród których jeden poświęcono Matce Bożej. Umieszczono w nim dwa obrazy. Jeden z nich wyobraża Madonnę z Dzieciątkiem, które w swojej dłoni trzyma kwiat. Nad nimi widnieją dwa anioły z pędami lilii białej. Ołtarz poświęcony św. Antoniemu Padewskiemu – ujęty parą korynckich kolumn – zawiera obraz z 1867 roku autorstwa Andrzeja Dąbrowskiego. Postać świętego wyobrażono z kwitnącą łodygą lilii białej pod stopami. W innym ołtarzu, we wnęce zamkniętej półkolistym łukiem, wisi obraz namalowany przez Józefa Simmlera (1823–1868)²² w 1866 roku – kompozycja figuralna przedstawiająca męczeńską śmierć św. Macieja. W tle widoczna jest palma. W nawie głównej usytuowano ambonę z korpusem zakończonym ośmioboczną czaszą ozdobioną splotami wolutowymi ze stylizowanych liści akantu. Przy chrzcielnicy umieszczono obraz Antoniego Przesłańskiego (1879–1965)²³ z 1903 roku przedstawiający Chrzest Chrystusa w otoczeniu przyrody, z widocznymi liśćmi aloesu. Kruchtę kościoła oddzielono od nawy głównej oryginalną kutą bramą zdobioną stylizowanymi liśćmi i owocami dębu (*Quercus* sp.).

9. Siemkowice – Kościół pw. św. Marcina, ul. Kościelna 19

Pierwotna świątynia została wybudowana w 1603 roku, była jednak zbyt mała i nie spełniała potrzeb mieszkańców, dlatego w 1879 roku do pozostałej po starej budowli wieży dobudowano trójnawowy kościół²⁴ mający liczne zdobienia i polichromie. W pracy nad bogatym zdobnictwem (m.in. roślinnym) brało udział wielu malarzy i rzeźbiarzy. W wyniku identyfikacji botanicznej rozpoznano 90 ornamentów – 13 taksonów, w tym 6 gatunków,

¹⁹ *Vide* <http://rzasnia.czest.pl/> [dostęp: 18.04.2018].

²⁰ Kościół pw. św. Rocha w Rzaśni – strona internetowa: <http://rzasnia.czest.pl/> [dostęp: 18.04.2018].

²¹ *Vide* https://pl.wikipedia.org/wiki/Faustyn_Juliusz_Cengler [dostęp: 18.01.2021].

²² *Vide* https://pl.wikipedia.org/wiki/Józef_Simmler [dostęp: 18.01.2020].

²³ *Vide* <https://galeriazak.pl/pl/p/Antoni-Przeslanski-Wernyhora> [dostęp: 18.01.2021].

²⁴ *Vide* <https://www.gminasiemkowice.pl/> [dostęp 23.04.2018].

6 rodzajów, 1 rodzinę oraz 35 nieoznaczalnych. Wiele obrazów wykonał malarz działający m.in. w Krakowie – Rafał Hadziewicz (1803–1886)²⁵. Na sklepieniu prezbiterium wyobrażono błękitne, gwiazdzone niebo, a łuk ozdobiono motywami kłosów jęczmienia (*Hordeum* sp.) i pnączem winorośli właściwej. Uwagę przykuwają kompozycje figuralne, przedstawiające m.in. św. Katarzynę ze Sieny z lilią białą w ręku. Baldachim XVI-II-wiecznej ambony udekorowano rzeźbą małego anioła stojącego na wężu, obok którego wyobrażono owoc jabłoni (*Malus* sp.). W ołtarzu bocznym Matki Bożej Różańcowej umieszczono obraz z napisem „Pod Twoją obronę”, ujęty w ramę ozdobioną stylizowanymi kwiatami stokrotki pospolitej. Boki ołtarza udekorowano wolutowo spływającymi stylizowanymi liśćmi akantu. W nawach bocznych znajdują się stacje drogi krzyżowej oprowadzone w proste, lekko złożone ramy zawierające również liczne elementy roślinne. Na witrażach zidentyfikowano kwiaty fiołka (*Viola* sp.), lilii białej, róży i zawilca gajowego (*Anemone nemorosa* L.). W kruchcie kościoła znajduje się duży fresk ukazujący św. Marcina na koniu, z napisem „Błogosław nam, św. Marcinie” oraz wyobrażeniem topoli czarnej w odmianie włoskiej (*Populus nigra* L. „*Italica*”).

Wybrane rośliny – rozmieszczenie, użytkowanie, symbolika

Akant (*Acanthus* sp.)

Gatunki akantu pochodzą z Europy Południowej, są uprawiane w ogrodach jako rośliny ozdobne i lecznicze. Liście stały się popularnym motywem w architekturze starożytnej Grecji i Rzymu (kapitele kolumn korynckich), a później klasycyzmu i neoklasycyzmu. Wzorem kształtu liści akantu ozdabiano szaty znakomitych osób, dlatego symbolizował sławę. Roślina ta – mająca w naturze silnie podzielone, kolczaste liście – w chrześcijaństwie symbolizuje cierpienie, zwłaszcza Jezusa, a także ból grzechu²⁶.

Jabłoń (*Malus* sp.)

Jabłoń dzika (*Malus sylvestris* [L.] Mill.) występuje w Europie i Azji Mniejszej. Wyhodowano dziesiątki odmian i krzyżówek. Jest to roślina ozdobna, a jej owoce, czyli jabłka, są używane m.in. do celów spożywczych i leczniczych. W symbolice ludowej jabłoń jest łączona z wiedzą, mądrością i śmiercią, a w chrześcijaństwie utożsamiana często z drzewem poznania dobra i zła oraz grzechem pierworodnym. Jabłko oznaczające zarówno grzech, jak i zbawienie, życie wieczne i nieśmiertelność, jest przedstawiane jako atrybut Dzieciątka Jezus lub Matki Bożej²⁷.

²⁵ H. Konikowski, *Pajęczno i okolice*, Łódź 1972, s. 58, https://pl.wikipedia.org/wiki/Rafał_Hadziewicz [dostęp: 18.01.2020].

²⁶ M. De Cleene, M.C. Lejeune, *Compendium of symbolic and ritual plants in Europe*, Vol. II: *Herbs*, Ghent, Belgium 2003, s. 61; Z. Podbielkowski, B. Sudnik-Wójcikowska, *Słownik roślin użytkowych*, wyd. VII, Warszawa 2003, s. 13; S. Kobieliński, *op. cit.*, s. 23–24.

²⁷ B. Balicka, Z. Górnicka-Kaczorowska, *Laskawe ziele – mity symbolika i fakty*, Białystok 2003, s. 118–119; Z. Podbielkowski, B. Sudnik-Wójcikowska, *op. cit.*, s. 154–155; E. Piwowarczyk, *Symbolika owoców. Wybrane przykłady: figa, granat, jabłko, migdał, winne grono* [w:] *Symbolika roślin. Heraldyka*

Kosaciec żółty (*Iris pseudacorus* L.)

Rośnie dziko w Europie, Azji i północnej Afryce, w Polsce pospolity na brzegach wód oraz uprawiany jako roślina ozdobna. Gatunki kosaćca we włoskiej mitologii były oznaką czarów miłosnych mogących zabić. W Japonii natomiast jest łączony z wiosną i oczyszczeniem. Kosaciec – z powodu kształtu liści przypominających ostrze kosaćca kojarzonej ze śmiercią – bywa utożsamiany ze smutkiem Najświętszej Marii Panny. Dlatego przedstawiano go jako atrybut Zwiastowania; symbolizuje także mękę Chrystusa²⁸.

Lilia biała (*Lilium candidum* L.)

Pochodzi ze wschodnich części obszaru śródziemnomorskiego – to piękna roślina ozdobna o pachnących kwiatach, wykorzystywana m.in. w lecznictwie i perfumiarstwie. Symbolizuje wiosnę, piękno, miłość, pożądanie, płodność i światło. Jej kwiat w chrześcijaństwie oznacza czystość duszy i ciała, dlatego jest jedną z najważniejszych roślin porównywanych z Matką Bożą. Pojawia się także jako atrybut innych świętych, m.in. Józefa i Antoniego Padewskiego²⁹.

Mak (*Papaver* sp.)

W kulturze polskiej najczęściej przedstawiany jest mak polny (*Papaver rhoeas* L.) – chwast zbożowy i polny o dużych, czerwonych kwiatach, pochodzący z obszaru śródziemnomorskiego i zachodniej Azji. Jest to roślina lecznicza o składzie podobnym do maku lekarskiego (*P. somniferum* L.), którego nasion (maku) używa się do celów spożywczych, a owoców (makówek) do produkcji opium. W magii miłosnej czerwone płatki maku oznaczały miłość i ogień. Spożycie nasion miało gwarantować obfite plony i ogólną pomyślność. W symbolice chrześcijańskiej mak ze względu na czerwoną barwę kwiatu stał się symbolem śmierci Jezusa na krzyżu³⁰.

Palma (*Arecaceae*)

Rodzina palm (*Arecaceae*) występuje w strefie tropikalnej i subtropikalnej świata. W obszarze śródziemnomorskim, m.in. w północnej Afryce i zachodniej Azji, dużą rolę odgrywa daktylowiec właściwy (*Phoenix dactylifera* L.) o jadalnych owocach, którego liście i drewno są wszechstronnie wykorzystywane. W starożytności palma była znakiem

i symbolika chrześcijańska, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2007, s. 97; L. Rotter, *Symbolika kwiatów i ziół* [w:] *Symbol – znak – przesłanie. Symbolika roślin*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010, s. 55.

²⁸ B. Balicka, Z. Górnicka-Kaczorowska, *op. cit.*, s. 76; M. De Cleene, M.C. Lejeune, *op. cit.*, s. 281; Z. Podbielkowski, B. Sudnik-Wójcikowska, *op. cit.*, s. 249; *Słownik botaniczny*, wyd. II, red. A. i J. Szwejkowscy, Warszawa 2003, s. 410; S. Kobielski, *op. cit.*, s. 88–89.

²⁹ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2001, s. 197–198; Z. Podbielkowski, B. Sudnik-Wójcikowska, *op. cit.*, s. 249; M. De Cleene, M.C. Lejeune, *op. cit.*, s. 324; S. Kobielski, *op. cit.*, s. 121–124.

³⁰ B. Balicka, Z. Górnicka-Kaczorowska, *op. cit.*, s. 188–189; Z. Podbielkowski, B. Sudnik-Wójcikowska, *op. cit.*, s. 271; *Słownik botaniczny...*, s. 489; A. Zemanek *et al.*, *The poppy (Papaver) in old Polish botanical literature and culture* [w:] *Plants and culture: seeds of the cultural heritage of Europe*, red. J.-P. Morel, A.M. Mercuri, Bari 2009, s. 217–226; L. Rotter, *op. cit.*, s. 85.

triumfu, zwycięstwa, a także miłości i płodności. W chrześcijaństwie symbolizuje sprawiedliwość i miłość do Boga, a także wzniosłość i doskonałość oraz wieczną nagrodę i zmartwychwstanie³¹.

Powój polny (*Convolvulus arvensis* L.)

Roślina kosmopolityczna pochodząca prawdopodobnie z zachodniej Azji. W Polsce polity chwast polny i ruderalny. Powój jest symbolem idealnej miłości chrześcijańskiej, a także pokory i skromności, rośnie bowiem na jałowej ziemi³².

Wawrzyn szlachetny (*Laurus nobilis* L.)

Pochodzi prawdopodobnie z Półwyspu Bałkańskiego i Azji Mniejszej, zdziczały i uprawiany w krajach śródziemnomorskich. Drzewo lub krzew bywa sadzone m.in. jako ozdobne, przyprawowe (pachnące liście) oraz lecznicze. Symbolizuje zwycięstwo i sławę. W chrześcijaństwie, jako roślina wiecznie zielona, jest oznaką wiecznego życia i zmartwychwstania. Wieniec laurowy symbolizuje trud włożony w pracę nad samodoskonaleniem oraz triumf nad grzechem i złem³³.

Winorośl właściwa (*Vitis vinifera* L.)

Podgatunek uprawny (subsp. *sativa*) nieznany w stanie dzikim, uprawiany od ok. 6000 lat w Azji Mniejszej, później także na innych obszarach. Z winogron produkuje się wino i inne napoje oraz produkty spożywcze, z nasion otrzymuje się olej, liści zaś używa się m.in. w kuchni greckiej. Od najdawniejszych czasów winorośl symbolizowała dobrobyt oraz bogactwo, a także wieczne życie i młodość. Jest jedną z najważniejszych roślin związanych z symboliką mszy świętej. Winogrona oznaczają krew Jezusa i Eucharystię³⁴.

Zidentyfikowane taksony roślin

Przeanalizowano łącznie 505 motywów roślinnych, z których 342 (67,72%) udało się oznaczyć, a 163 (32,28%) uznano za nieoznaczalne. W tej stosunkowo dużej liczbie ornamentów oznaczono zaledwie 39 taksonów, w tym 17 gatunków, 18 rodzajów i 4 rodziny. Najczęściej występującym gatunkiem jest lilia biała (*Lilium candidum* L.) – 7 kościołów, 27 (5,35%) ornamentów. Drugą pod względem częstości przedstawień jest winorośl

³¹ D. Forstner OSB, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 175–176; W. Kopaliński, *op. cit.*, s. 298–300; Z. Podbielkowski, B. Sudnik-Wójcikowska, *op. cit.*, s. 92; *Słownik botaniczny...*, s. 623–624; Z. Włodarczyk, *Siedem upraw biblijnych i ich symbolika*, Kraków 2008, s. 108.

³² *Słownik botaniczny...*, s. 701; S. Kobielus, *op. cit.*, s. 180.

³³ D. Forstner, *op. cit.*, s. 177; M. De Cleene, M.C. Lejeune, *Compendium of symbolic and ritual plants in Europe*, Vol. I: *Trees and shrubs*, Ghent, Belgium 2003, s. 129–130; Z. Podbielkowski, B. Sudnik-Wójcikowska, *op. cit.*, s. 499; S. Kobielus, *op. cit.*, s. 211–212.

³⁴ Z. Podbielkowski, B. Sudnik-Wójcikowska, *op. cit.*, s. 516–517; E. Piwowarczyk, *op. cit.*, s. 100–102; Z. Włodarczyk, *op. cit.*, s. 58–63.

właściwa (*Vitis vinifera* L.) – 6 kościołów, 18 (3,56%) motywów. Spośród zdobień oznaczonych do rodzaju najliczniej pojawia się akant (*Acanthus* sp.) – 8 kościołów, 164 ornamenty (32,48%), drugą w kolejności jest róża (*Rosa* sp.) – 8 kościołów, 22 ornamenty (4,36%). Wśród rodzin najpowszechniej występują palmy (*Areaceae*) – 6 świątyń, 31 motywów (6,14%) oraz rodzina astrowatych (*Asteraceae*) – 3 kościoły, 6 ornamentów (1,19%). Niektóre taksony roślinne zidentyfikowano tylko raz, np. fiołek (*Viola* sp.) w kościele pw. św. Marcina w Siemkowicach, mak (*Papaver* sp.) w świątyni pw. NMP Królowej Polski w Pierzynach Małych oraz zawilec gajowy (*Anemone nemorosa* L.) w kościele pw. św. Marcina w Siemkowicach. Do tej grupy należą również wspomniane wyżej kwiaty ozdabiające srebrną suknię Matki Bożej Pajęczańskiej: narcyz (*Narcissus* sp.) i piwonia (*Paeonia* sp.) w kościele pw. Wniebowzięcia NMP w Pajęcznie.

Najbogatszy „florystycznie” okazał się neogotycki kościół pw. św. Kazimierza Królewicza w Osjakowie, gdzie zidentyfikowano 108 ornamentów roślinnych, w tym 19 gatunków, 50 rodzajów oraz 13 rodzin. Najmniej motywów zastosowano w zdobieniu kościoła pw. Miłosierdzia Bożego w Chorzewie, reprezentującego styl współczesny, w którym stwierdzono tylko 5 ornamentów, w tym 4 rodzaje. Zdobienia były bardzo różnorodne plastycznie, rzadko przedstawiano całe okazy (jeśli tak, to głównie drzewa), najczęściej liście, kwiaty, pędy z kwiatami i liśćmi, owoce i rozmaite kombinacje tych elementów. Zależnie od wizji artysty oraz stopnia stylizacji zdobienia te w różnym stopniu odzwierciedlają naturalny pokrój roślin i ich organów (il. 7).

Nazwa taksonu/ Name of the taxon	Oryginalna roślina/ Original plant	Osjaków – Kościół pw. św. Kazimierza Królewicza/ Church of Saint Casimir the Prince in Osjaków	Rząśnia – Kościół pw. św. Rocha/ Church of Saint Roch in Rząśnia	Siemkowice – Kościół pw. św. Marcina/ Church of Saint Martin in Siemkowice
Akant (<i>Acanthus</i> sp.)				
Lilia biała (<i>Lilium candidum</i> L.)				

Il. 7. Przykłady stylizacji: liści akantu (*Acanthus* sp.) oraz pędów z kwiatami lilii białej (*Lilium candidum* L.). Fot. A. Jędrzejska

Podsumowanie

1. Rezultatem pierwszej inwentaryzacji motywów roślinnych w dziewięciu kościołach rzymskokatolickich gminy Kiełczygłów i w okolicach, w województwie łódzkim, było znalezienie 505 ornamentów roślinnych, z których 342 (67,72%) udało się oznaczyć, a 163 (32,28%) uznano za nieoznaczalne. W tym bogactwie ornamentyki zidentyfikowano niewiele, bo zaledwie 39 taksonów, w tym 17 gatunków, 18 rodzajów i 4 rodziny. Świadczy to o dużej monotonii „kulturowej flory” badanych kościołów.

2. Przeważały rośliny popularne w sztuce sakralnej, a jednocześnie użytkowe, pochodzące z południowych lub południowo-wschodnich regionów Europy, a także zachodniej Azji: akant (*Acanthus* sp.) – 164 ornamenty (32,48%) w 8 kościołach, palma (*Arecaeae*) – 31 ornamentów (6,14 %) w 6 świątyniach, lilia biała (*Lilium candidum* L.) – 27 ornamentów (5,35%) w 7 budynkach sakralnych, róża (*Rosa* sp.) – 22 ornamenty (4,36%) w 8 kościołach oraz winorośl właściwa (*Vitis vinifera* L.) – 18 ornamentów (3,56%) w 6 świątyniach. Były one stosowane u nas w wielu dziedzinach życia oraz uprawiane od dawna (z wyjątkiem palm) w ogrodach, zwłaszcza klasztornych.

3. Należy przypuszczać, że większość zdobień wykonano na podstawie atlasów lub wzorników dla artystów, choć nie można wykluczyć szkicowania roślin w naturze, tak jak to robił Stanisław Wyspiański, przygotowując się m.in. do wykonania polichromii kościoła św. Franciszka z Asyżu (Franciszkanów) w Krakowie³⁵. W badanych obiektach odnotowano niewiele gatunków dziko rosnących w Polsce, które, przynajmniej teoretycznie, mogły być wzorowane na miejscowej florz, na przykład bluszcz pospolity (*Hedera helix* L.), pałka (*Typha* sp.), powój polny (*Convolvulus arvensis* L.), zawilec gajowy (*Anemone nemorosa* L.), a także rośliny obce uprawiane w naszych ogrodach, takie jak pigwa pospolita (*Cydonia oblonga* Mill.) czy słonecznik zwyczajny (*Helianthus annuus* L.).

4. Najczęściej zobrazowane rośliny mają bogatą symbolikę chrześcijańską i ludową, wywodzącą się nierzadko z czasów starożytnych. Można także przypuszczać, iż niektóre motywy botaniczne znalazły się w kościołach na polecenie fundatorów.

5. Najwięcej zdobień florystycznych stwierdzono w obiektach najstarszych. Im bliżej naszych czasów, tym kościoły są uboższe z punktu widzenia „florystyki kulturowej”. Wynika to z prądów panujących w XX- i XXI-wiecznej architekturze, w których odchodzi się od dekoracji na rzecz prostoty kompozycyjnej.

6. Przyczyną stosunkowo małej „różnorodności florystycznej” niektórych świątyń mogły być kwestie finansowe. Z powodu braku funduszy lub fundatorów z pewnością decydowano się na uboższe dekoracje. W dodatku kolejne wojny oraz towarzyszące im pożary i rabunki przyczyniały się do nieodwracalnych zniszczeń polichromii i ornamentyki.

³⁵ W. Szafer, J. Szaferowa, *op. cit.*, s. 124–132; *Zielnik Wyspiańskiego. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie, kwiecień–wrzesień 2007*, red. J. Popielska-Michalczyk, Kraków 2007.

7. Niniejsze opracowanie jest jedynie ogólną inwentaryzacją motywów roślinnych w budynkach sakralnych. Niektóre z nich, jak na przykład najbogatsza „florystycznie” neogotycka świątynia pw. św. Kazimierza Królewicza w Osjakowie czy też XVI-wieczny kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Białej Szlacheckiej, zasługują na szczegółowe opracowania, z szerszym uwzględnieniem wiedzy z zakresu historii sztuki oraz z dokładnym pokazaniem przedstawień roślin, które swoim pięknem i symboliką skłaniają do kontemplacji ukrytych wymiarów świata.

Na zakończenie warto podkreślić, że podobnie jak bioróżnorodność regionu jest niepowtarzalną wartością przyrodniczą, tak i różnorodność „flory” budynków sakralnych na danym obszarze jest cennym walorem kulturowym.

Niniejszy tekst – jak i inne o podobnej tematyce – może się w pewnym stopniu przyczynić do popularyzacji idei ochrony przyrody. W dzisiejszych czasach ginie nie tylko dzika przyroda, ale również stare chwasty polne, jak na przykład chaber czy mak, które przez wieki były ozdobą polskiego pejzażu. W ogrodach coraz rzadziej utrzymuje się dawne rośliny sakralne i ozdobne, takie jak akant, lilia biała czy stare odmiany róż. Rośliny, które zostały uwiecznione w sztuce, zasługują na przetrwanie w uprawach ogrodowych, choć prawie już zniknęły z naszego krajobrazu.

Składamy serdecznie podziękowanie prof. dr. hab. Bogdanowi Zemankowi za sprawdzenie botanicznych identyfikacji motywów roślinnych.

Materiały archiwalne

Wykorzystano dokumentację archiwalną Wojewódzkiego Urzędu Zabytków w Łodzi, delegatura w Sieradzu (ul. Kowalskiego 7, 98-200 Sieradz). Materiały te dotyczą głównie okresu powstania obiektów oraz nazwisk fundatorów i wykonawców.

Bibliografia

- Balicka B., Górnicka-Kaczorowska Z., *Łaskawe ziele – mity, symbolika i fakty*, Białystok 2003.
- Bąbka-Horbacz E., *Zabytki na terenie gminy Osjaków [w:] Monografia gminy Osjaków*, red. J. Książek, Wieluń 2013, s. 723–736.
- Będkowska P., Zemanek A., *Ornamenty roślinne w architekturze sakralnej Krakowa (XIX–XX wieku, wybrane obiekty)*, „Opuscula Musealia” 2016, z. 24, s. 93–106.
- De Cleene M., Lejeune M.C., *Compendium of symbolic and ritual plants in Europe*, Vol. I: *Trees and shrubs*, Ghent, Belgium 2003.
- De Cleene M., Lejeune M.C., *Compendium of symbolic and ritual plants in Europe*, Vol. II: *Herbs*, Ghent, Belgium 2003.
- Drawn after Nature: The complete botanical watercolours of the 16th-century Libri Picturati*, eds. J. de Koning, G. van Uffelen, A. Zemanek, B. Zemanek, Zeist, The Netherlands 2008.
- Forstner D. OSB, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.
- Galera H., *Klasykistyczne motywy roślinne w dekoracjach Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Wiadomości Botaniczne” 2007, vol. 51, nr 1–2, s. 15–26.

- Kaczmarek A., Zemanek A., *Motywy roślinne w kościołach i cerkwiach miasta i gminy Zagórz (Województwo Podkarpackie)*, „Roczniki Bieszczadzkie” 2019, t. 27, s. 267–292.
- Kobielski S., *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Tyniec–Kraków 2006.
- Konikowski H., *Pajęczno i okolice*, Łódź 1972.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 2001.
- Kozera P., *Laskami słynący obraz Matki Bożej w Pajęcznie*, Częstochowa 1989.
- Kulesza P., *Szata roślinna w krajobrazach malarstwa niderlandzkiego XV wieku. Identyfikacja botaniczna roślin na wybranych obrazach*, Lublin 2011.
- Michniewska M., *Rośliny w małopolskim gotyckim malarstwie tablicowym 1420–1540*, Kraków 2014.
- Obraz i przyroda. Image and Nature*, red. M.U. Mazurczak, Lublin 2005.
- Petrowicz J., *Osjaków i okolice w literaturze* [w:] *Monografia gminy Osjaków*, red. J. Książek, Wieluń 2013, s. 705–722.
- Piwowarczyk E., *Symbolika owoców. Wybrane przykłady: figa, granat, jabłko, migdał, winne gro- no* [w:] *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2007, s. 91–103.
- Plants and culture: seeds of the cultural heritage of Europe*, red. J.-P. Morel, A.M. Mercuri, Bari 2009.
- Podbielkowski Z., Sudnik-Wójcikowska B., *Słownik roślin użytkowych*, wyd. VII, Warszawa. *Przyroda – nauka – kultura II. W poszukiwaniu jedności nauki i sztuki*, red. A. Zemanek, B. Zemanek, Kraków 2008.
- Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych. Przewodnik turystyczny*, Łódź 2014.
- Rotter L., *Symbolika kwiatów i ziół* [w:] *Symbol – znak – przesłanie. Symbolika roślin*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010, s. 75–88.
- Słownik botaniczny*, wyd. II, red. A. i J. Szwejkowscy, Warszawa 2003.
- Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2007.
- Szafer W., Szaferowa J., *Kwiaty w naturze i sztuce*, Warszawa 1958.
- Wlazlak W., *Dzieje kościelne Pajęczna*, Pajęczno 2005.
- Włodarczyk Z., *Siedem upraw biblijnych i ich symbolika*, Kraków 2008.
- Zemanek A., Zemanek B., Klepacki P., Madeja J., *The poppy (Papaver) in old Polish botanical literature and culture* [w:] *Plants and culture: seeds of the cultural heritage of Europe*, red. J.-P. Morel, A.M. Mercuri, Bari 2009, s. 217–226.
- Zielnik Wyspiańskiego. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie, kwiecień–wrzesień 2007*, red. J. Popielska-Michalczyk, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2007, https://pl.wikipedia.org/wiki/Józef_Simmler [dostęp: 18.01.2020].

Źródła internetowe

- <http://chorzew.parafialnastrona.pl/> [dostęp: 19.04.2018].
- <http://rzasnia.czest.pl/> [dostęp: 18.04.2018].
- <http://www.kielczyglow.pl/art,145,historia-kielczyglowa&kalendarz=2015-04.html> [dostęp: 10.04.2018].
- <http://www.kultura.lodz.pl/pl/poi/2268> [dostęp: 25.04.2018].
- <https://galeriazak.pl/pl/p/Antoni-Przeslanski-Wernyhora> [dostęp: 18.01.2021].
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Faustyn_Juliusz_Cengler [dostęp: 18.01.2021].
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Józef_Simmler [dostęp: 18.01.2021].
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Rafał_Hadzewicz [dostęp: 18.01.2021].
- <https://www.gminasiemkowice.pl/> [dostęp: 23.04.2018].

Źródła internetowe map

<https://pixers.pl/fototapety/wektorowa-mapa-polski-z-wojewodztw-53934896> [dostęp: 22.04.2018].

<https://www.google.pl/maps/> [dostęp: 22.04.2018].